

УДК 374-053.6:796]“1946/1948”

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi57.598>

Кузьменко В. В.*,

orcid.org/0000-0002-5424-8234

Болотникова Т. Г.*,

orcid.org/0009-0003-2826-2491

ПОЗАШКІЛЬНА ФІЗКУЛЬТУРНА РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ У ПОВОЄННІ РОКИ (1946–1948 РР.)

У статті здійснено порівняльний аналіз нормативно-правових документів, які сприяли відновленню освіти, позашкільної фізкультурної освіти підлітків, зокрема після воєнних дій на території УРСР у період від 1946 по 1948 роки.

Виявлено, що основними нормативно-правовими документами, які визначали хід відновлення системи позашкільної освіти, фізкультурної зокрема, у період від 1946 по 1948 роки були постанови ЦК КП(б)У, накази Міністерства освіти УРСР, Комітету фізкультури і спорту при Раді Міністрів, а також директиви та розпорядження інших відомств.

У роботі розкрито проблеми, з якими зіткнулася система позашкільної освіти в повоєнні роки: гостра нестача кваліфікованих кадрів, проблема матеріально-технічного забезпечення та спортивного обладнання, неукомплектованість спортивних груп та фізкультурних гуртків учнями, низький рівень спортивного відбору, неналежний контроль за діяльністю спортивних шкіл, недостатня популяризація деяких видів спорту.

Авторами представлено дані про мережу позашкільних закладів Міністерства освіти УРСР – спортивних шкіл – на 1947 рік, висвітлено план розвитку мережі дитячих майданчиків для ігор, спортмістечок на Україні в досліджуваний період, а також проаналізований зміст постанов «Про заходи до поліпшення позашкільної роботи з дітьми», «Про стан фізкультурної та спортивно-масової роботи в Українській РСР», «Про поліпшення роботи піонерської організації».

Акцентовано, що серед перспективних напрямків подальших досліджень особливу увагу слід приділити аналізу відновлення шкільної фізкультурної освіти серед дітей підліткового віку в повоєнний час, а також ретроспективному огляду форм, засобів і методів фізкультурної освіти підлітків у період від ХХ століття до початку ХХІ століття, який сприятиме вдосконаленню педагогічної освіти загалом, фізкультурної освіти молоді зокрема.

Ключові слова: освіта, позашкільна освіта, фізкультурна робота, підлітки, фізкультурна освіта, оздоровлення.

Постановка проблеми. Ефективне задоволення різнобічних культурних інтересів учнів, зокрема фізкультурно-спортивних, багато в чому залежить від організації позашкільної роботи. Позашкільна фізкультурна робота підлітків спрямована на фізичне виховання, фізичну підготовку, на формування інтересу, потреб та мотивації у фізичному вдосконаленні, на набуття соціального досвіду школярів у процесі формування їхньої особистісної фізичної культури.

У воєнних умовах сьогодення, а також шестирічному (починаючи від 2020 року) дистанційному форматі навчання позашкільна освіта в Україні страждає та зазнає негативних змін. Вихід із зазначеної ситуації має бути максимально швидким та ефективним, адже весь період дитинства вимагає майже щохвилинного включення дитини до системи навчання та розвитку. Ретроспективний огляд повоєнного відновлення системи позашкільної, а саме позашкільної фізкультурної, роботи 1946–

*© Кузьменко В. В.

*© Болотникова Т. Г.

1948 років дозволить проаналізувати засоби, форми та методи відновлення й налагодження цієї системи.

Моніторинг нормативно-правового забезпечення позашкільної роботи ХХ століття допоможе здійснити інтеграцію позашкільної фізкультурної освіти в повоєнне життя українських підлітків у ХХІ столітті.

Аналіз досліджень. Питання позашкільної освіти України розкриті в наукових працях Г. Беха [2], О. Биковської [3], Г. Пустовіта [13]; історичні аспекти генези позашкільної освіти досліджували В. Берека [1], Т. Цвірова [14] та ін.

Проте аналіз та порівняння нормативно-правових документів, які сприяли відновленню в повоєнні роки позашкільної освіти в галузі фізичної культури підлітків, розглядаються вперше.

Метою статті є аналіз нормативно-правових документів, які сприяли відновленню освіти, позашкільної фізкультурної освіти підлітків зокрема, після воєнних дій на території УРСР у період з 1946 по 1948 роки.

Виклад основного матеріалу. 1946 року партійними органами України було ухвалено постанову «Про заходи до поліпшення позашкільної роботи з дітьми», де відзначався незадовільний рівень позашкільної роботи, непідпорядкованість навчальним і виховним цілям, охоплення малої кількості учнів, невикористання всіх можливостей для розгортання масової та змістовно різноманітної позашкільної роботи, фізкультурної зокрема. Недопрацювання Комітету фізкультури і спорту при Раді Міністрів спричинило непроведення достатньої кількості фізкультурних заходів серед молоді – дітей та підлітків. У постанові констатувалися факти про відсутність належних приміщень для фізкультурно-спортивної роботи, відсутність меблів, а також про неможливість займатись у зимову пору року [10, с. 11].

Ураховуючі перелічені факти незадовільної роботи, партійні органи зобов'язували Міністерство освіти УРСР, відділи народної освіти на всіх рівнях, а також обкоми, міськкоми та райкоми виконати такі заходи:

- при всіх середніх і семирічних школах створити спортивні та ігрові майданчики (табл. 1);
- усебічно поширювати при школах і позашкільних навчальних закладах учнівські гуртки, зокрема й фізкультурні;
- наблизити проведення позашкільної роботи до місць, де проводять своє дозвілля піонери і школярі, розгорнувши мережу фізкультурних та ігрових майданчиків; взимку створити ковзанки, гірки, лижні бази, влітку – басейни, пляжі, організувати воєнізовані ігри, туристичні походи, спортивні змагання тощо;
 - до 1 січня 1947 року укомплектувати позашкільні заклади відповідними кадрами;
 - виділити спеціальні дні для безплатного обслуговування піонерів і школярів стадіонами, спортзалами та іншими спортивними базами за участі кращих майстрів спорту;
 - організувати шефство добровільних спортивних товариств над позашкільними дитячими закладами для допомоги тим у розгортанні масової фізкультурної роботи [10, с. 12].

В унісон із постановою «Про заходи до поліпшення позашкільної роботи з дітьми» було ухвалено постанову «Про стан фізкультурної та спортивно-масової роботи в Українській РСР», згідно з якою стан фізкультурної роботи був незадовільним (формальність існування фізкультурних колективів; незначна кількість учнів охоплена гуртковою роботою різних видів спорту; комплекси «Готовий до праці та оборони / Будь готовий до праці та оборони» (далі – ГПО/БГПО) не стали основою всієї масової фізкультурної роботи тощо), а працівники всіх ступенів були зобов'язані докорінно поліпшити роботу з фізичного виховання учнівської молоді.

Таблиця 1

План розвитку мережі дитячих майданчиків для ігор і спортмістечок в Україні

№ з/п	Назва області	Кількість майданчиків в парках, скверах	Кількість майданчиків в житлових будинках	Спортмістечка
1.	м. Київ	100	30	8
2.	Вінницька	15	5	2
3.	Дніпропетровська	30	15	4
4.	Житомирська	20	15	2
5.	Хмельницька (до 1954 р. – Кам'янець-Подільська)	15	10	2
6.	Кіровоградська	15	15	2
7.	Одеська	20	20	4
8.	Донецька (до 1961 р. Сталінська)	40	20	2
9.	Сумська	15	10	2
10.	Харківська	25	20	4
11.	Чернігівська	10	10	2
12.	Львівська	25	20	3
13.	Рівненська	15	10	2
14.	Івано-Франківська (до 1962 р. Станіславська)	10	10	2
15.	Чернівецька	15	15	2
16.	Закарпатська	10	5	2
17.	Луганська (до 1990 р. – Ворошиловградська)	30	10	2
18.	Миколаївська	10	10	2
19.	Полтавська	10	5	2
20.	Херсонська	10	5	2
21.	Тернопільська	10	10	2
22.	Запорізька	15	10	2
Разом:		450	280	57

Джерело: [9, с. 21].

Для швидкого й ефективного відновлення позашкільної освіти було оголошено соціалістичне змагання на кращу організацію позашкільної роботи серед дітей 1947 року. Переможцями в соціалістичному змаганні за фізкультурно-спортивним напрямком уважались фізкультурні добровільні товариства та колективи фізкультури, які брали у підпорядкування школи та позашкільні заклади, допомагаючи їм у розгортанні масової фізкультурної роботи, створювали не менше трьох спортивних секцій, допомагали в обладнанні спортивних майданчиків, організовували проведення літніх та зимових дитячих спартакіад та інших спортивних заходів [12, с. 24].

Паралельно з вищезазначеним, згідно з постановою комсомольських органів «Про поліпшення роботи піонерської організації» відбулись якісні зміни в роботі піонерської організації в напрямку фізкультури та спорту – улаштування спортивних змагань, відкриття та налагодження роботи спортивних гуртків тощо [11, с. 2–7].

Наказом Міністерства освіти УРСР № 1063 від 17 квітня 1947 року «Про підсумки зимового спортивного сезону 1946-1947 років та завдання на літній період 1947 року» були поставлено такі завдання:

1. Упорядкувати літні спортивні спорудження, підготувати їх до літнього сезону, відремонтувати спортивний інвентар.
2. Переключити фізкультурно-масову роботу на літні види спорту.
3. Проводити навчально-тренувальну роботу на основі комплексів ГПО та БГПО [7, с. 16].

Фізкультурна робота є вагомою частиною оздоровлення молодшого покоління, і саме тому в повоєнний час особлива увага приділялась оздоровленню в літній період, зокрема засобами фізичного виховання. Згідно з наказом Міністерства освіти УРСР №1254 від 15 травня 1947 року відділи народної освіти, обласні комітети фізкультури і спорту були зобов'язані організувати якісну роботу спортивних шкіл (табл. 2), спортивних майданчиків, а також забезпечити майданчики та літні оздоровчі заклади спортивним інвентарем.

Таблиця 2

**Мережа позашкільних закладів Міністерства освіти УРСР
– спортивних шкіл – на 1947 рік**

№ з/п	Назва області	Спортивні школи
1.	м. Київ	5
2.	Вінницька	1
3.	Дніпропетровська	6
4.	Житомирська	1
5.	Хмельницька (до 1954 р. Кам'янець-Подільська)	1
6.	Кіровоградська	1
7.	Одеська	3
8.	Донецька (до 1961 р. Сталінська)	5
9.	Сумська	1
10.	Харківська	4
11.	Чернігівська	1
12.	Львівська	4
13.	Рівненська	1
14.	Івано-Франківська (до 1962 р. Станіславська)	1
15.	Чернівецька	1
16.	Закарпатська	1
17.	Луганська (до 1990 р. Ворошиловградська)	1
18.	Миколаївська	2
19.	Полтавська	1
20.	Херсонська	2
21.	Тернопільська	1
22.	Запорізька	2
	Разом:	46

Джерело: [4, с. 16].

На кінець 1947 року незадовільно була оцінена робота дитячих спортивних шкіл (далі – ДСШ). Простежувався недобір кваліфікованих кадрів та вихованців, відзначався незадовільний рівень матеріально-технічної бази (так, 27 з 34 шкіл не мали роздягалень і допоміжних приміщень; Чернігівська дитяча спортивна школа не мала місця для роботи в зимовий період тощо), простежувалась недостатня культивация деяких видів спорту: легка атлетика, лижі, плавання, фехтування, низька якість навчально-спортивної

роботи та інше. У зв'язку з цим завданнями відділів народної освіти, комітетів у справах фізкультури і спорту, директорів дитячих спортивних шкіл й відділу фізичної та військової підготовки Міністерства освіти УРСР на 1948 рік були такі:

- удосконалення матеріально-технічної бази дитячих спортивних шкіл та забезпечення спортивним інвентарем;
- забезпечення спортивні школи кадрами, які мають середню фізкультурну освіту та досвід роботи з дітьми;
- зміцнити відділення провідних видів спорту, таких як гімнастика, легка атлетика, спортивні ігри, лижі, плавання;
- проведення систематичного контролю за роботою ДСШ;
- заміна старої системи комплектування шкіл новою з урахуванням спортивних результатів та складання норм комплексу БПЮ й ППО I ступеня;
- дотримання обов'язкового медичного огляду;
- регламентоване дотримання програмного матеріалу [8, с. 5–8].

Згідно з наказами Міністерства освіти УРСР позашкільній роботі в канікулярний – літній період – надавалась особлива увага. Так, завданням позашкільної фізкультурної роботи серед дітей-підлітків на літо 1948 року було розширення мережі ігрових і спортивних майданчиків із прикріпленими до них учителів або комсомольців-активістів для проведення спортивно-масової роботи [6, с. 4–6].

Висновки. Аналіз нормативно-правових документів 1946–1948 років (постанов і наказів) дає змогу визначити основні проблеми, з якими зіткнулась позашкільна фізкультурна освіта в повоєнний час. Нестача кадрів, недостатньо розвинена матеріально-технічна база та відсутність спортивного інвентарю для занять дітей підліткового віку, формальність проведення занять та відсутність контролю, незначна кількість підлітків, яка була задіяна в позашкільній фізкультурно-масовій роботі, тощо стали причиною пошуку шляхів швидкого та ефективного вирішення вищезазначеної проблеми. Відбудова та розширення мережі спортивних шкіл, спортмістечок, спортивних майданчиків, популяризація спорту, залучення кваліфікованих кадрів з профільною – фізкультурною – освітою до позашкільної роботи з дітьми (зокрема підліткового віку), збільшення кількості фізкультурно-спортивних заходів, орієнтація на складання та підвищення результатів комплексів ППО/БПЮ сприяли відновленню позашкільної освіти після воєнних дій на території УРСР.

Вихід із військового стану та перехід на шлях мирного життя – проблема всіх сфер країни та освітньої галузі зокрема. Відновлення системи позашкільної освіти, особливо, яка проводиться серед дітей підліткового віку, після завершення бойових дій та території України буде вимагати докорінних змін, адже є важливою ланкою в системі освіти. А досвід, який був отриманий в 1946–1948 роках, може стати в нагоді в умовах сьогодення.

Серед перспективних напрямків подальших досліджень – аналіз відновлення шкільної фізкультурної освіти дітей підліткового віку в повоєнний час; ретроспективний огляд форм, засобів і методів фізкультурної освіти підлітків в ХХ столітті – на початку ХХІ століття.

Список використаних джерел:

1. Берега В. Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957–2000 роки): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ. 2001. 21 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 3 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
3. Биковська О. В. Історико-теоретичні основи позашкільної освіти. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*: зб. наук. пр. Запоріжжя. 2006. Вип. 42. С. 39–48.
4. Мережа спортивних шкіл Міністерства освіти УРСР на 1947 рік. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1947. № 11. С. 16.
5. Наказ «Про заходи до поліпшення позашкільної роботи з дітьми у містах УРСР в літній період 1948 року». *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1948. №12. С.4.

6. Наказ «Про організацію позашкільної роботи у літній період» *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1948. № 12. С. 4–6.
7. Наказ «Про підсумки зимового спортивного сезону 1946–1947 років та завдання на літній період 1947 року» *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1947. № 5. С. 16.
8. Наказ «Про підсумки роботи дитячих спортивних шкіл міських та обласних відділів народної освіти за 1946/47 навчальний рік». *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1948. № 4. С. 5.
9. План розвитку мережі дитячих майданчиків для ігор, спортмістечка на Україні. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1947. № 4. С. 21.
10. Постанова «Про заходи до поліпшення позашкільної роботи з дітьми». *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1947. № 4. С. 11.
11. Постанова «Про поліпшення роботи піонерської організації». *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1947. № 5. С. 2–7.
12. Постанова «Про стан фізкультурної та спортивно-масової роботи в Українській РСР». *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1947. № 4. С. 24.
13. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: дидактичні основи методів навчально-виховної роботи: монографія. Кн. 2. Суми: Університет. книга, 2008. 272 с.
14. Цвірова Т. Розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні (1920-1941 рр.): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2004. 236 с.

References:

1. Bereka, V. Ye. (2001). *Sotsialno-pedahohichni osnovy rozvytku pozashkilnoi osvity v Ukraini (1957–2000)* [Social and pedagogical foundations of the development of extracurricular education in Ukraine (1957–2000)]. (Abstract of Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
2. Bekh, I. D. (2003). *Osobystisno orientovanyi pidkhid: teoretyko-tekhonolohichni zasady* [A personally oriented approach: theoretical and technological foundations]. In *Personality education: in 3 books. (Book 1)*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Bykovska, O. V. (2006). *Istoryko-teoretychni osnovy pozashkilnoi osvity* [Historical and theoretical foundations of extracurricular education]. *Pedahohika i psykhohohiia formuovannia tvorchoi osobystosti: problemy i poshuky*, 42, 39–48 [in Ukrainian].
4. *Merezha sportyvnykh shkil Ministerstva osvity URSR na 1947 rik* [Network of sports schools of the Ministry of Education of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) in 1947]. (1947). *A collection of orders and instructions of the Ministry of Education of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR)*, 11, 16 [in Ukrainian].
5. *Nakaz «Pro zakhody do polipshennia pozashkilnoi roboty z ditmy u mistakh URSR v litnii period 1948 roku»* [The Order "On measures to improve extracurricular work with children in the cities of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the summer of 1948"]. (1948). *A collection of orders and instructions of the Ministry of Education of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR)*, 12, 4 [in Ukrainian].
6. *Nakaz «Pro orhanizatsiiu pozashkilnoi roboty u litnii period»* [The Order "On the organization of extracurricular activities in summer"]. (1948). *A collection of orders and instructions of the Ministry of Education of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR)*, 12, 4-6 [in Ukrainian].
7. *Nakaz «Pro pidsumky zymovoho sportyvnoho sezonu 1946-1947 rokiv ta zavdannia na litnii period 1947 roku»* [The Order "On the results of the winter sports season of 1946-1947 and tasks for the summer period of 1947"]. (1947). *A collection of orders and instructions of the Ministry of Education of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR)*, 5, 16 [in Ukrainian].
8. *Nakaz «Pro pidsumky roboty dytiachykh sportyvnykh shkil miskykh ta oblasnykh viddiliv narodnoi osvity za 1946/47 navchalnyi rik»* [The Order "On the results of the work of children's sports schools of city and regional departments of public education for the 1946/47 academic year"]. (1948). *A collection of orders and instructions of the Ministry of Education of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR)*, 4, 5 [in Ukrainian].
9. *Plan rozvytku merezhi dytiachykh maidanchykyv dlia ihor, sportmistechka na Ukraini* [Development plan for a network of playgrounds and sports centers in Ukraine]. (1947). *A collection of orders and instructions of the Ministry of Education of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR)*, 4, 21 [in Ukrainian].
10. *Postanova «Pro zakhody do polipshennia pozashkilnoi roboty z ditmy»* [The Resolution "On measures to improve extracurricular work with children"]. (1947). *A collection of orders and*

- instructions of the Ministry of Education of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR), 4, 11 [in Ukrainian].*
11. Postanova «Pro polipshennia roboty pionerskoi orhanizatsii» [The Resolution "On improving the work of the pioneer organization"]. (1947). *A collection of orders and instructions of the Ministry of Education of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR), 5, 2-7 [in Ukrainian].*
 12. Postanova «Pro stan fizkulturnoi ta sportyvno-masovoi roboty v Ukrainiskii RSR» [The Resolution "On the state of physical culture and mass sports work in the Ukrainian Soviet Socialist Republic"]. (1947). *A collection of orders and instructions of the Ministry of Education of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR), 4, 24 [in Ukrainian].*
 13. Pustovit, H. P. (2008). *Pozashkilna osvita i vykhovannia: dydaktychni osnovy metodiv navchalno-vykhovnoi roboty* [Extracurricular education and upbringing: didactic foundations of methods of educational work: in 2 books]. (Book 2). Sumy [in Ukrainian].
 14. Tsvirova, T. D. (2001). *Rozvytok pozashkilnykh zakladiv riznykh typiv v Ukraini (1920-1941)* [Development of out-of-school institutions of various types in Ukraine (1920–1941)]. (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

Kuzmenko V. V.,
orcid.org/0000-0002-5424-8234
Bolotnykova T. H.,
orcid.org/0009-0003-2826-2491

EXTRASCHOOL PHYSICAL WORK WITH ADOLESCENTS IN THE POST-WAR YEARS (1946-1948)

The article presents a comparative analysis of regulatory and legal documents that contributed to the restoration of education and extracurricular physical education of adolescents in particular, after military operations on the territory of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the period from 1946 to 1948.

The main regulatory and legal documents that determined the course of restoration of the system of extracurricular education, and physical education in particular, in the period from 1946 to 1948 were resolutions of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks), the Orders of the Ministry of Education of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, the Committee of Physical Culture and Sports under the Council of Ministers, as well as directives and orders of other departments.

The problems that the system of extracurricular education faced in the post-war years have been revealed. They were an acute shortage of qualified personnel, the problem of material and technical support and sports equipment, the understaffing of sports groups and physical education clubs with students, a low level of sports selection, inadequate control over the activities of sports schools, and weak popularization of some sports.

Authors present data on the network of extracurricular institutions of the Ministry of Education of the Ukrainian Soviet Socialist Republic - sports schools - for 1947, highlight the plan for the development of a network of playgrounds for games, sports camps in Ukraine during the period under study, and also analyze the content of the resolutions "On measures to improve extracurricular work with children", "On the state of physical education and sports and mass work in the Ukrainian Soviet Socialist Republic", "On improving the work of the pioneer organization".

Among the promising areas of further research, special attention should be paid to the analysis of the restoration of school physical education among adolescents in the post-war period, as well as a retrospective review of the forms, means and methods of physical education of adolescents in the period from the 20th century to the beginning of the 21st century, which will contribute to the improvement of pedagogical education in general, and physical education of youth in particular.

Key words: education, extracurricular education, physical education work, adolescents, physical education, health improvement.

Дата надходження статті: 11.06.2024 р.
Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Лелека В. М.